

ARCHÍVUM ÉS KÖNYVTÁR: INTEGRÁCIÓ DIGITÁLIS ALAPOKON

KEREKES PÁL

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

A web és más hálózati megjelenési formák (például az applikációk, azaz alkalmazások vagy a közösségi médiabázisok, mint a Facebook, Instagram, vagy jellemzően a gyors kommunikáció dimenziói, mint a Twitter, a Tumblr, valamint a médiaműfajok internetes változatai, mint a Podcast, vagy a videómegosztók) adatbősége ismét ráirányítja a figyelmet egy fontos fogalmi elhatárolás újbóli és ismételt időszerezésére. A köztudatban, akár még a nyelvhasználatban is, az Emlékezet és az Emlékezés – egyébként összefüggő, de mégis karakteresen különböző – fogalomkörének határozott elválasztása az internetkultúra humanizálásának alapvető művelődéstechnikai feladategyüttesévé vált. Másképp fogalmazva: az adatfilológia vagy a bővebb jelentésű adatértelmezés kerül a következő évtizedek művelődésszervezői (államilag támogatott) intézményrendszerének középpontjába? Az internet nagyon harsány médium. Zajos, pörgős, kihívó, gyakran provokatív. Múló viszont, hamar elévülő. Irdatlan tömege figyelmeztet: a legyűjtés és megőrzés mellett orientációs fundamentumok kiépítésére is vállalkoznia kell a művelődési szolgáltatóknak. A zajból csöndet teremteni, értelmes halkságot. A hálózati mentés már nem egyszerűen dokumentálás, hanem a XXI. századi ember elemi, kulturális aktivitása.

Az internet határtalan megőrző kapacitása új helyzetet teremtett az archiválás munkamódszerében és elméletében. A szellemi értékek megóvására életre hívott intézmények napi szinten és tendenciákban is szembesülnek olyan problémákkal, amelyek kezelésére az eddigi tevékenységstruktúrák keretei nem nyújtanak biztonságos alapokat. Csak jelzésszerűen néhányat ezekből:

- az archiválandó egységek számának határtalan növekedése,
- új dokumentumtípusok és megőrzendő számítógép-kreációk megjelenése (videós szöveg, hangfájl, adatbázis, applikáció, e-könyv stb.),
- a felhasználói kör kiszélesedése (a professzionális ügyfélkör mellett megjelenik az érdeklődő, keresgélő, ismeretterjesztői szintű kíváncsiszkodó),
- a gyűjteménymenedzsment megújuló eszközeivel az állomány tömeges méretű prezentálása függetlenül az őrzés helyétől és a felhasználók lokalizációjától, időbeliségétől, a szolgáltatóhoz köthető státuszától (digitalizálás és hálózati online rendelkezésre állás).

A felsorolt működési változások, mint inspiráló jellemzők, egyformán érintik – ha adott intézményi körben természetesen nem is egyforma arányokban – a legtipiku-

sabb őrző-szolgáltató rendszereket, mint a levéltárakat, a múzeumok dokumentum-tárait, és a hangsúlyosan nyilvánosságra szánt és folyamatosan, évszázadok óta dinamikus fejlődő organizációkat, elsősorban a könyvtárakat.

A text alapú archívumok (könyvtár, irattár, levéltár) a kultúra alaprétegét képezik. Az emlékeztetőintézmények konfigurálják az írásbeli műveltség szerkezetét, hagyományait. A kulturális tradíciók, irodalmi kánonok napi szinten befolyásolják életmódunkat, problémaérzékenységünket, szellemtudományi innovációinkat. Nem mellékes tehát, hogy a szövegtárak, dokumentumbázisok hogyan viszonyulnak a digitalizálás nyomán kialakult, napjainkra egyre feszítőbbé váló új paradigmához: konkrétan ahhoz, hogy nem kizárólag védeni, oltalmazni kell az állományt, hanem orientálni a felhasználás tartalmi és mennyiségi leválogatását, tudatos szelektálását. Egész konkrétan fogalmazva, és tudományosan nem körülírható terminológiát használva: megtanulni felejtani!

A felejtés káosza

Mindezt Székely Iván tanulmánya így foglalja össze: „Egy több ezer éves információkezelési paradigma látszik megváltozni: mindeddig a felejtés volt természetes és az emlékezés igényelt erőfeszítéseket – időt, energiát, technikát, szakértelmet, pénzt. Ma éppen hogy a felejtés igényli ugyanezt: az örök digitális emlékezet víziója és üzleti modellje nehézzé és fáradtságossá teszi az információk törlését, vagyis a felejtést.”¹

A tanulmány – ha talán némileg sarkítottnak, a problematikus tendenciákra élezzettnen is – a továbbiakban részletesebb helyzetképet is ad a memorizálás válságáról: „Mindehhez járul a szolgáltatók és a techno-optimista vizionáriusok azon ígérete, hogy a hálózati szolgáltatások e képességei megszakítás nélkül fejlődni fognak, a jelenlegi kapacitásuk pedig, beleértve a feltöltött tartalmak elérhetőségét, örökké rendelkezésre áll. A laikus felhasználók számára mindez egy nem-felejtő internet, korlátlan tárolókapacitást, egyre növekvő számítási kapacitást, helytől és időtől független mobil hozzáférést, öntevékeny, interaktív tartalomgenerálást ígér, ahol a kognitív funkciókat is megkönnyítik, sőt átveszik az intelligens eszközök. A hagyományos emlékeztetőrész drága és igényes mivoltával szemben az új világ egyszerű, hatékony és olcsó megoldásokat kínál. Nem kell többé szelektálnunk és válogatnunk a megőrzendő információk között, hiszen minden információ megőrzésére van kapacitás, a jövő intelligens eszközei pedig leveszik a vállunkról a rendezés és visszakeresés terhet. A posztmodern teoretikusok pedig arról beszélnek, hogy az egész életünk voltaképpen egy archívum, mindenki saját életének archivistája, és az emlékeztetőrész intézmények a történelemnek csupán tranziens mozzanatait képezik.”

Valóban arra vagyunk ítélve, hogy semmi tartalom nem vész el? A felejtés köpönyegét végleg az előszobában kell hagynunk? Kedvenc tereinkbe hiába visszük magunkkal a Delete varázsgombot?

Mindezeket az egyáltalán nem futurista kérdésfeltevéseket jól illusztrálja: az Internet Archive projekt a legfrissebb adatok szerint 362 milliárd weblapot mentett le és tett elérhetővé, visszakereshetővé. A hozzáférés teljesen ingyenes, még regisztrálni sem kell előzetesen. A Wayback Machine alprogram nyilvános adatai szerint az archivált és szabadon olvasható tartalom mélytengere az alábbi hullámokat veti: 20 millió könyv- és text-dokumentum, 4,5 millió koncert és audio-felvétel, 4 millió televíziós műsor, hárommillió kép és kétszázezer szoftver.²

A felejtés elmélete

Maga a felejtés mint „művelődéstudományi kategória”, Hans-Georg Gadamer német filozófus, hermeneutikai elméletalkotó gondolatmenetében is megjelenik. Az *Igazság és módszer* (1983) c. művének *A humanista hagyomány jelentősége a szellemtudományok számára* fejezete *Képzés* alfejezetében így ír: „A megőrzés és az emlékezés viszonyához hozzátartozik a felejtés, amely nem csupán hiány és fogyatékoság, hanem, ahogy Nietzsche hangsúlyozta, a szellem egyik életfeltétele. Csak a felejtés révén válik lehetővé a szellem megújulása, az a képessége, hogy mindent friss szemmel nézzen, úgy, hogy a rég ismert sokrétű egységgé olvad össze az újonnan látottal.” ... „A megőrzés, az elfelejtés, és az újraemlékezés az ember történeti alakához tartozik, s maguk is az ember történetének és képzetének egy darabját alkotják.”³

Nietzsche okfejtését elemzi tovább az *Emlékezet* szócikk a *Média-és kultúratudomány* kézikönyv *Jelenségek* fejezetében: „Nietzsche... ezért figyelmeztet a felejtés szükségességére. Teszi mindezt úgy, hogy az emlékezést egyre inkább a kultúra és nem az individuális képességek síkján érti: a hagyományok, a szokások és rítusok itt már nem az emlékezés kulturális manifesztációi, hanem ezek hozzák létre magát az emlékezetet. Az emlékezet nem az emberi természet sajátja, hanem egy, az egyént szabályozó kulturális forma és gyakorlat.”⁴

Archívum webes felfogásban

Az archívumok működése három tartópilléren nyugszik:

1. feldolgozás,
2. tárolás,
3. továbbítás.

Az igazán csak egységben hatékony három funkció közül melyik kap jelentősebb szerepet? Koronként változtak a fundamentumok, a hangsúlyt többnyire a tárolásra helyezték, mint a legkézenfekvőbb és legegyszerűbb műveletre. A számítástechnika belépésével azonban a feldolgozás és a továbbítás is primátushoz jut. A könyvtár mai sikerének is ez a fő oka: a tárolás nincs többé mereven elválasztva az olvasói konkrét igénytől

és feldolgozástól. A digitalizált tartalom elvben és – jogi feltételrendszerek alapján – a gyakorlatban is korlátlanul rendelkezésre áll. Bővíti a szolgáltatási lehetőséget a szöveg azonnali feldolgozhatósága (olvasás, keresés, kiemelés, részletek másolása).

A levéltárak, archívumokat, irattárakat tanult, hivatott kutatók használják. A WEB azonban nem úgy könyvtár, mint megszoktuk az intézményesített emlékezés mord falai mentén. Az internet jelenidejűvé teszi a végtelen múlt rekeszeit. A tárlók zárjai lepattannak, a kiszabadult dokumentumok virtuális felhőkben úsznak. Bármikor le-hívhatók, felhasználhatók. A fantázia új régiókba kényszerül, a múlt, jelen, jövőendő egy kattintásra „kiszöröcsölhető”. A kijelzőt a Google univerzum uralja. A webbaratás intenzív. Százéves, ezred esztendő könyvek élednek meg. Azt nyújtják, amit a médiaeszközök nyújtotta cikázás akarva-akaratlan szétrobbantott: vázlatyszerűség, töredékesség helyett teljes egészet, önmagára értett totális befejezettséget. Ami további internet plusz: adott mű több változatban letölthető. Hallgatni, nézni, olvasni, újra kreálni egyaránt lehetséges. Az archívumok közterek.

Emlékezet és Emlékezés

A web és más hálózati megjelenési formák (például az applikációk, azaz alkalmazások, vagy a közösségi médiabázisok, mint a Facebook, Instagram, vagy jellemzően a gyors kommunikáció dimenziói, mint a Twitter, a Tumblr, valamint a médiaműfajok internetes változatai, mint a Podcast vagy a videómegosztók) adatbőrsége ismét ráirányítja a figyelmet egy fontos fogalmi elhatárolás újbóli és ismételt időszerűségére. A köztudatban, akár még a nyelvhasználatban is, az Emlékezet és az Emlékezés – egyébként összefüggő, de mégis karakteresen különböző – fogalomkörének határozott elválasztása az internetkultúra humanizálásának alapvető művelődés-technikai feladategyüttesévé vált. Másképp fogalmazva: az adatfilológia vagy a bővebb jelentésű adatértelmezés kerül-e a következő évtizedek művelődésszervezői (államilag támogatott) intézményrendszerének középpontjába? Az Emlékezet nem más, mint dokumentálás. Mint ilyennek, természetesen megvan a maga sajátos funkciója. Az intézményesült emlékezet organizációk (múzeumok, levéltárak, könyvtárak stb.) funkcionalitása nem kérdőjelezhető meg, ám szöveges és tárgyi műkincseiknek digitálisan ömlesztett, online bálázott, net-szabványosan előre csomagolt, médiatrendekre osztott hatalmas és azonnal elérhető készletei önmagukban nem motiválnak az összerendezésre, a személyes világkép folyamatos alakítására. A telekommunikációs közvetítettség az Emlékezet struktúráiban talál legegyszerűbben önértelmezést. Projekt megmozdulások vezénylik le a „mediális fordulat”²⁵ nyomán jelentkező kulturális igényeket.

Az Emlékezés alkotás, az adott kor mentális és lelki egészségének formálója, teremtetője. Az Emlékezés közösségi, de inkább egyéni, perszonális műfaj. A hálózat fájlai, posztjai, de hírányaga és adatbázisai is, a net-akkumuláció (net-információfelhalmozás) kezdőpontjai.

Az Emlékezés helyébe lépő Emlékezet veszélyeire így figyelmeztet *Az emlékezés atlasza*: „A magaskultúra voltaképp a mesterséges emlékezet kultúrája, amelyhez az élet tetemes részének semmi köze. Ekkor a kultúra számára saját teste: könyvek, gondolatok, tárgyak, eszmék és nyelvjátékok, amelyeket korábról örökölt, s amelyek tovább dolgoznak benne, fokozatosan idegenné és értelmezhetetlenné válnak; és a civilizáció a meg hasonlottság félelmetes, skizoid állapotába csúszik. Az ilyen kultúrák emberei egyszer csak ott találják magukat a jeltelen, néma időben, s még csak azt sem tudják majd, miért.”⁶

Az inkább látomás, mint tudományosság, vagy akár csak a futurista elmélkedés gondolatkörébe sorolható fenti idézetet specializáltan egészíti ki, egyben az Emlékezet és Emlékezés könyvtári összefüggésrendszerének egyik lehetséges olvasatát adja meg *Monok István*: „A könyvtárakat a kulturális örökségre vonatkozó elméleti írások is emlékezhelyként (lieu de mémoire; Erinnerungsort) írják le. Tartalmukban és fizikai megjelenésükben is – a történelemben másként és másként – a hatalom megjelenítésének eszköze, jelképei is voltak persze. A könyvekig azonban el kellett jutnia az európai hagyománykövetítésnek.”⁷

Az internet nagyon harsány médium. Zajos, pörgős, kihívó, gyakran provokatív. Múló viszont, hamar elévülő. Irdatlan tömege figyelmeztet: a legyűjtés és megőrzés nehézségei mellett orientációs fundamentumokat is kellene kreálni. A zajból csöndet teremteni, értelmes halkságot. Legyen mód az Emlékezet nyomán Emlékezésre is. A könyvtáros szemlélet és tapasztalat lehet a digitális univerzum lakhatóságának menedzsere, képzett szervezője. A könyvtár az Emlékezet és Emlékezés integráns online akadémijává fejlődhet.

Ez az összefoglalás is érzékelteti: a hálózati mentés már nem egyszerűen dokumentálás, hanem a XXI. századi ember elemi kulturális aktivitása. Az online tartalomszolgáltatás kezdeti időszakában is felmerült, hogy önmagában az archiválás, a művészeti és kulturális értékek digitalizált mentése, nem elegendő a művelődésszerkezet – állami vagy magánkezdeményezésű – aktualizálására. Több szakágat képviselő szerzők tanulmánya megállapítja: „Teljesen új közszolgálati feladat annak biztosítása, hogy miközben az online archívumokban tárolt különféle tudások elérhetők és kereshetők, a kompetencia szerint különböző felhasználók segítséget kaphassanak azok megértéséhez és értelmezéséhez.”⁸

Az emlékezés lehetséges három alappillére:

1. médiális-materiális informatikai rendszer, technikai feltételek, hozzáférés;
2. archivológia, emlékezet menedzsment, emlékezés elmélet, memória ideák;
3. történelmi feldolgozás, eseménytörténet, kutatás.

Az archívum fogalmának kibővülése

„Az archívumokkal – konkrét és elvont értelemben vett gyűjteményekkel, tárolókkal – való foglalkozás a kulturalitás alaprétégét képezi, amely nemcsak rögzíti és tárolja, hanem konfigurálja is, hogy hogyan férünk hozzá a történelemhez, hogy hogyan emlékezünk, hogy mit tekintünk művészetnek, és azt is, hogy hogyan szerveződnek a közigazgatás, a törvénykezés, és a jog intézményei” – állapítja meg a *Média-és kultúratudomány. Kézikönyv Archívum* szócikke.⁹

Az „archívum” kifejezés hazai használata inkább a levéltár fogalmához kötött. Ugyanakkor az internetes könyv- vagy folyóirat-adatbázisok, gyakran döntenek az „archívum” névválasztás mellett. Kapcsolódik az adatbázis elnevezés is a sokszínűséghez. Újabban az archívumot a médiaarcheológia alapintézményének tekintik. Bekerült a köztudatba egy szlogen mintájú szóhasználat is. Ezek szerint az archívum a történelem médiája.

A levéltárak, archívumok, könyvtárak az informatikai átalakulásnak nem vesztesei, hanem éppen fordítva: nagy nyertesei. Az emlékezetintézmények (beleértve ez esetben a könyvtárat is) a kulturális intézményrendszer szakmai perifériáiról a kultúratudományos elméletalkotás centrumába kerültek.

„Az internet, amely időközben maga is óriási, központ nélküli archívummá nőtte ki magát, az archívumban rejlő további lehetőségeket szabadíthat fel. Részben máris az internet látja el az archívumi anyagok publikációjának és kommunikációjának a feladatát. Azáltal, hogy szabad hozzáférést nyújt az adatokhoz, fellazítja az archívumhoz való hozzáférés eddig meglehetősen szigorú feltételeit is”¹⁰ – áll az *Archívumok a médiatörténetben* c. tanulmányban. A *Helikon. Irodalom- és Kultúratudományi Szemle* 2014. évi 3. száma tematikus összeállítással foglalkozik az „archivológia” kibontakozó tudományával. A szám önálló címe: *Az archívumok elméletei*.

A fentebb hivatkozott *Média- és kultúratudomány* kézikönyv tovább bővíti az archívum terminológiáját: „...ez a kérdéskör [archívum] korántsem csupán a kultúra bizonyos intézményi hátterét, annak hatalmi, technikai-médiális vagy társadalmi dimenzióit érinti, hanem az emberi tudatot is, vagyis az archívumot az önnön kultúrája – és annak materialításai – felől definiált emberképet meghatározó komponensként, az archivális működést végeredményben kulturális antropotechnikaként határozza meg.”¹¹

Irodalom és jegyzetek

1. SZÉKELY Iván: Kellenek-e archívumok a digitális korban? = Információs társadalom, 17. évf. 3. sz. 2017. 55–70. p. Forrás: <https://doi.org/10.22503/inftars.XVII.2017.3.3> [2019. július 1.]
2. Archiváló programok. Forrás: www.archive.org; www.waybackmachine.org [2019. május 28.]

3. GADAMER, Hans-Georg: Igazság és módszer. Budapest, Osiris, 2003. 46. p.
4. LÉNÁRT Tamás – TAMÁS Ábel: Emlékezet. In: Média- és kultúratudomány. Kézikönyv. Budapest, Ráció Kiadó, 2018. 57. p.
5. „Az 1990-es évekre vált nehezen cáfolható felismeréssé, hogy a kultúra időbeli útjának alakulására nemcsak – és kivált nem kizárólag – a gondolkodás immateriális paradigmáinak változásai voltak meghatározó befolyással, hanem azok a technikák, intézmények és gyakorlatok is, amelyek nem egyebek, mint a kultúra komplex mediális teljesítményeinek színtere.” KULCSÁR SZABÓ Ernő: Kultúratudomány. In: Média- és kultúratudomány. Kézikönyv. Budapest, Ráció Kiadó, 2018. 168. p.
6. NACSINÁK Gergely András: Az emlékezés atlasza. = Liget, 28. évf. 9. sz. 2015. 4–28. p.
7. MONOK István: Európai kultúra, nemzeti örökség. = Könyvtári Figyelő, 65. évf. 1. sz. 2019. 81–86. p.
8. CSEPELI György [et al.]: Közzszolgálat a digitális korban. = Médiakutató, 8. évf. 2. sz. 2007. 7–23. p.
9. LÉNÁRT Tamás: Archívum. In: Média- és kultúratudomány. Kézikönyv. Budapest, Ráció Kiadó, 2018. 239. p.
10. ASSMANN, Aleida: Archívumok a médiatörténetben. Ford. Halász Hajnalka. = Helikon. Irodalomtudományi szemle, 60. évf. 3. sz. 2014. 400–409. p.
11. LÉNÁRT Tamás: i. m. 239. p.

Kerekes Pál az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézetének címzetes egyetemi docense, több szakkönyv szerzője. Kutatási területe az e-könyv és az e-tartalom.